

Бухоро сипохи Самаркандга кирмасдан азимат жиловини Бухоро томон бурдилар. Эртаси самаркандликлар ўруслар билан сулх туздилар. Ўруслар амир Темур пойтахти саналмиш Самарканд шаҳрини тасарруф килдилар. Жавзо ойининг ўртасигача улар Ургут шаҳри ва Челак калъасини ҳам истило килдилар. Бир неча аскарларини Кауфман бир жинирол етакчилигида Каттакўргон тасарруфи учун юборди. Учинчи куни ўруслар Самарканддан 8 фарсах келадиган Каттакўргонга етиб келдилар. Шу ернинг ҳокими Яъқуббек шаҳарни ташлаб кочди. Ўруслар Каттакўргонни жангсиз эгаллаб олдилар. Кауфман ҳам шу захоти Каттакўргонга етиб келди. (У) Самаркандга кайтиб, бир неча гуруҳ аскарни икки фарсах келадиган Коратепа калъасига юборди. Шахрисабз сардори бир неча минг пиёда ва суворий кўшини билан келиб, ўруслар билан жанг килиб, кайтиб кетди. Ўруслар Самаркандга кайтдилар.

Шу жангда шахрисабзликлардан кўп киши талафот кўрди. Самаркандлик Мирзо сўзига караганда 50 киши ҳалок бўлган экан. Куёш жавзо ойининг охирида эдики, Бухоро сипохи Зирабулок мавзеида жамъ бўлуб, Каттакўргон калъасини забт килишга жазм этдилар. Бу хабар Кауфманга етиб борди. (У) Самарканддан бир неча гуруҳ сара аскарлари ва тўпу тўфанглари билан Бухоро сипоҳига қарши қурашмоқ учун Каттакўргонга, ундан Зирабулокка келди. Бухороликлар Зирабулок мавзеида Бухоро иулига кўшилиб кетган қир тепасида сафланган эдилар. Ўрус аскарларини Кауфман икки қисмга бўлиб, ўнг ва чапдан ҳамла қилишди. Бухороликлар жанг кўрган аскарларнинг тупу тўфанглари оташига тоб бермасдан орқага кайтдилар.

Шу муҳорабада ҳозир бўлган кишиларнинг айтишича, бухоролик пиёда ва суворийлардан минг кишидан кўпроги нобуд бўлиб, ўрусларнинг талафоти икки юз кишигинага етар

экан, холос. Кауфман Зирабулоқда бухороликлар билан урушаётган вақтда минг, хитой-кипчок ва Шахрисабз кенагасларининг қабила сардорлари иттифок бўлиб, кўп сипох ила Самаркандга келиб, бу шаҳарни фатх этмокчи бўлдилар. (Улар) Саройнинг атрофида ички қалъани тўрт томондан босиб олиб, унинг икки дарвозаси Самарканд ва Бухоро дарвозасига ҳужум қилиб, мардлик билан саъйи балиғ қурсатдилар. Ўрусларнинг аҳоли жуда танг бўлди. Қабилалар иттифоқи агар яна икки-уч кун иттифок ва ижтимоъ ила муҳосарага сабот қўрсатганда эди, қолиб келиб, Самаркандни ўруслардан озод қилган бўлардилар. Аммо мовароуннаҳрлик бадбахтларнинг шунча саъйу ҳаракатлари ва меҳнату машаққатлари натижасиз анжом топди. Бухоро сипохининг Зирабулоқда мағлуб бўлганларини эшитиб, биринчи бўлуб Шахрисабз кенагаслари, кейин эса бошқа тоифалар сабот ва жалодат қадамларини тортиб олиб, муҳосарадан юз ўгуриб, Хар томонга паришон бўлиб, парокандаликка берилдилар. Шунинг учун айтганларким, байт (мазмун):

Пароканда лашкардан ҳеч фойда йўқ,

Уларнинг юз мингидан икки юз жанговар йигит яхшироқ.

Қолган лашкар беш кун муҳораба ва муҳосара ихтиёр этиб, Кауфман Самарканддаги ўруслар мададига келаётир деган хабар маълум бўлгандан кейингина қамалини тўхтатиб, ўз ватанларига қайтдилар. Воқеаларга шохид бўлган самарқандликларнинг сўзларига қараганда, ўзбекларнинг бирлашган қўшинлари кўп жасорат қўрсатиб, ўруслардан 270 кишини ўлдирган эканлар.

Милодий 1867 йили саратон ойининг ўрталарида зафар қўрмаган амир Музаффар ва Туркистон сипохсолари Кауфман ўрталарида сулҳ тузилди. Бухоро амири Жиззах, Самарканд, Каттакўргон ва уларга тааллуқли бўлган ерларни ҳамда ўруслар истило қилган мавзеларни Русияга берди. Бунга қўшимча қатта маблағ тоvon тўлашни ўз бўйнига олди. Бухоро мамлақатида уларнинг сиёсий идораси таъсис топди. Шу вақтда, қуёш далв буржининг охирига етган эди. Бухоро амирининг сулҳидан 6 ой илгари Фаргона хони Саид Муҳаммад Худоёрхон ва Туркистон сипохсолари Кауфман ўрталарида ҳам сулҳ битими бўлган эди ва адовату ҳусумат ўрнини амният эгаллади, мамлакат рифоҳияти эса тижоратга айланди. Қон тўқилиши ва мулку маданият ҳаробалигига сабаб булган жангу жадаллар йўқ бўлди. Шу воқеалар юз бераётган бир пайтда Қарши волийси Абдулмалик тўра Бухоро хони амир Музаффарнинг қатта ўғли Шахрисабз кенагасларининг улуглари ва Содик тўра бинни Қенасари тўра Аблай Султон юртдошлари ила Бухоро амирлиги ва салтанатига даъво қилди. У ўз отаси амир Музаффарга қарши ҳамлага ўтиб, жанговар сипохни йигди. Бухородан амир Музаффар

сипох ва сарбозлар ила ўглининг хужумини дафъ этмок учун Карши томон отланди. Карши чўлларида Абдулмалик билан жанг бўлди ва Абдулмалик тўранинг сипохи пароканда бўлди. Абдулмалик Шахрисабзга кочди. Ўз ўглини таъкиб килиб, отаси Шахрисабз калъаларидан бўлган Чирокчини куршаб олди. Шахрисабз волийсидан ўз ўглини талаб килди, Бу иш охирига етмасдан туриб, бошка жойда кўзголон кўтарилди. Абдулмалик тўра фармонида биноан Нурота ва Карманани Содик тўра олгани хабари амир Музаффар кулогига етди. Бу фитна ва ихтилол сабабига кўра (амир) Чирокчидан оркага кайтиб, бу дахшатли ходисаларни бартараф килмок учун Самарканд волийси жинирол (Абрамов Ш. В.)дан ёрдам сўради. Ўрусия учун Бухоро амирини кўллаш хайрли иш деб, жинирол амир илтимосини қабул айлаб, бир неча гуруҳ аскар билан Жом сарҳадига келди. Шахрисабз волийси ўрусларнинг келишларини эшитиб. «Ўрусия Шахрисабзни ҳам олар экан» деб Чирокчидан Шахрисабзга кайтди. Абдулмалик тўра ҳам Каршига келди. Бухоро амира бу ахволдан фойдаланиб, Содик тўра фитнасини бостиришга ҳаракат килди, унга шикаст етказиб, фасод ва шўру гавголарга озгина бўлса-да таскин берди. Амир Бухорога кайтди.

Каршида турган Абдулмалик тўра пароканда бўлган сипохни йигиб яна кўзголон кўтариб, ихтилофни бошлади. Бухоро амира иккинчи марта Самарканд жиниролидан ёрдам сўради. Самарканд жинироли Жомдан бир неча гуруҳ кўшин ва бир неча тўп ила Каршига борди. Куёш акрабнинг 20—21-даражасида эди, ўруслар каршида Абдулмалик билан тўкнашиб, унга зарба бердилар. Абдулмалик тўра Каршидан кочди ва унинг сипохи мағлуб бўлди. Акраб ойининг охирларида ўрус жинироли Каршини амир маъмурларига топшириб, Самаркандга кайтди. Шу ходисалардан кейин Шархрисабз ҳокими, кенас тоифасининг раислари, Киштут ва Фароб фукаросини ўрусларга карши кайрадилар. Киштут, Фароб ва Моғиён раислари ўрусларга карши чикдилар. Уларга ёрдам деб Хайдар хожа деган кишини бир неча шахрисабзлик гуруҳлар билан юбордилар. Хайдар хожа Самарканд чегарасида юрган ўрус суворийларига ҳамла килиб, улардан бир канчасини ўлдириб, баъзиларини ярадор килди. Бундан Самарканд волийси жиниролнинг жаҳли чикиб, Туркистон сипохсолари Кауфманга бу ахволни маълум килди. Туркистон сипохсолари буйруқ бердиким, Шахрисабз юришини махфий равишда режалаштириб, вилоятни макр билан ишғол килиб, Бухоро амирига берсин. Самарканд жинироли сафар анжомларини мухайё айлаб, амир Музаффарни бу ишидан бохабар этиб, ўз аскарларини икки дастага ажратди. Сунбула ойининг еттисида биринчи фавж Жомга йўл олди. Фавжи соний икки кундан кейин Коратепа доводидан ўтиб, Китоб калъасининг олдида биринчи қисм билан бирлашди. Улар калъага яқин бўлган Ўрус кишлок деган жойга тушдилар. Сунбуланинг 13-кунида ўруслар аскар ва тўпларини хар нуктага жойлаштириб, калъани олиш билан машғул бўлдилар. Шаҳар ва калъага алоҳида-алоҳида ҳамла килиб, тўпга тутишни бошладилар. Кечаси эса ўрусларнинг бир неча гуруҳи калъага юриш килиб, хандакка яқин келдилар. Калъадагилар бундан огоҳ бўлиб, ўрусларни ўққа тутиб, мудофаага ўтдилар. Ўрусларнинг яна бир гуруҳи посбонсиз қолгон жойдан деворга нарвонлар қўйиб, калъага кирдилар. Қолган 4лари эса деворнинг қулаган жойларидан шаҳарга бостириб кирдилар. Ўрус суворийлари ҳам Работак дарвозасини 4йикитиб, тўрт томондан шаҳарга кирдилар. Калъа аҳолиси узларини гам-андух денгизидан қўриб, турли йўллар билан уруша-уруша чекиндилар. Ўруслар

йўлларида учраган уй-жойларни, кишиларнинг тўплаб қўйган ем-хашакларини, захира килиб қўйган ўтунларини ёндириб, унинг ёруглигида олдинга караб интилдилар. Шунда килиб, тонггача ўруслар шаҳарни буткул забт этиб, ўз тасарруфига олдилар. Шу урушда шахрисабзликлардан 500 дан кўпроқ киши шахид бўлиб, кўп одам захмдор бўлди. Жангда катнашган мўътабар кишиларнинг сўзларига караганда ўруслардан 150 кишига яқин одам талафотга учрабди. Аммо 30 та чўян тўп, бир неча пилта милтик ва бошқа нарсалардан жуда кўп захира ўруслар кўлига ўтибди.

Сунбула ойининг ўрталарида Самарканд жинироли (Шахрисабз) шаҳрига кириб, шаҳар аъёну ашрофини жамъ этиб, Шахрисабз Бухоро аморатига таалукли эканини эълон килиб аҳолини тинчитди, кейин Китобга келди. Шу ерда амир Музаффар Шахрисабзга юборган янги маъмур ва зобитлар билан мулоқот килиб, вилоятни Бухоро амирининг мутасаддиларига топшириб, Самаркандга караб жўнади. Шу аснода у эшитдики, Шахрисабз волийси Бобобек парвоначи Ҳакимбий ўгли ва унинг ноиби Каландар эшик огосининг ўгли Жўрабек додхох Моғиён касабасида 3 мингга яқин лашкар тўплаб кутиб турибди ва агарда рус аскарлари Шахрисабзни бухороликларга бериб кайтсалар, бухороликларни Шахрисабздан хайдаб, яна вилоятни ўз қўлларига олармишлар. Шунинг учун жинирол Китобдан Фаробга келди. Шахрисабз волийсини сипохи ила топмасдан Фароб аҳолисига шундай эълон килдиким, шу кундан бошлаб сизнинг касабаларингиз Самарканд музофотининг хайъатига тегишлидир ва сизлар рус тобелигига киргансизлар. Яна бир маъмури бир фавж ила Моғиёнга юборди ва юкорида айтган мазмундаги хабарни у ернинг аҳолисига ҳам эълон килди. Шу ишлардан сунг Самарканд жинироли ўз аскарлари билан Самаркандга кайтиб кетди. Шахрисабз волийси Бобобек ўз акалари ва ноиби Жўрабек додхох ҳамда хизматкорлари билан анча муддат сарсон саргардон бўлиб, Фаргона чегарисига яқинлашди. Буни Худоёрхонга маълум килдилар. Жаноби Худоёрхон ўз амирлари билан машварат килди. Хоннинг акаси Султон Муродбек, умаро ва вузаронинг аксарияти бирлашиб дедиларки: Агарда биз Шахрисабз волийсини Фаргона .саройида қабул килсак Бухоро амири Урусияни бизга қарши қайрайди ва ўруслар биздан воли (Бобобек)ни талаб киладилар. Агар уни ўрусларга берсак, шарманда бўламиз, агар ўрусларнинг хохишини рад килсак, бу билан аҳду паймонини бузиб, уларга бахона ва сабаб топиб берган бўламиз. Бунинг чораси шуки, Шахрисабз волийсига сафар зарурияти ва лузимотини тахтлаб, аввал уни меҳмон килиб, кейин Кошгарга жўнатсак. Бу савобли фикр қабул бўлди. Саройнинг бир ишончли мулозамини узру маъни ила зиёфат ва меҳмондорчиликка даъват қилиш учун Бобобек олдида юбордилар.

Мазкур маъмур Шахрисабз волийсининг олдида келиб ахволни тушунтирди ва ҳамма нақдини бериб айтдики, «Фаргона ҳокими сиздан узр сўраб ўз мулкида бир неча кун меҳмон бўлишингизни хоҳлайди ва кейинроқ Кошгарга борсангиз, сизни чегарагача кузатиб қўймокни зиммамизга оламиз». Шахрисабз волийси (Бобобек) унга жавоб бердики: «Биз Кошгар сафарини хоҳламаганмиз. Биз Шахрисабздан бу томонга Бухоро амири зулмидан қочиб келдик. Бухоро амири бизнинг кўп улугларимизни ўлдирди.

Бизнинг ўртамизда кўхна адоват бор. Биз Самарканд жиниरोлининг олдида бориб таслим бўлмадик, чунки у Бухоро амирининг ўнг кўлидур. Агарда унга таслим бўлганимизда эди, эҳтимол, жинирол амирдан пора олиб, ўзини Туркистон сипохсолари Кауфманга яхши кўрсатиш учун бизни Бухоро амирига топширган булур эрди. Агарда Фаргона хонининг (Худоёрхон) ўзи бизни авлодимиз ила Кауфман хузурига юборса маъкул эрди. Самарканд жинироли ва бошкаларнинг воситасисиз ўзимиз Туркистон сипохсолари Кауфманга таслим бўламиз, Бизнинг максадимиз шу, чунки Русия давлати буюкдур ва уларнинг конун ва низомларида асирлар ва таслим булган кишиларни ўлдириш коидаси йўқдур. Буни биз кўп мўътабар кишилардан эшитганмиз.

Кўп жойларнинг ва вилоятларнинг ҳокимлари, масалан, тоторлар, черкаслар ва бошка гайридинлар ўрусларга асир тушганда, уларни ўлдирмасдан тарбия қилганлар. Бинобарин, биз сафар саргардонлигидан кўра яхшиси, Тошкандга бориб, ўрусларга таслим бўламиз, агар хазрати Фаргона хони бизларни ўз элчиси билан Тошкандга жўнатса, ундан рози ва хушнуд бўлардик».

Мазкур маъмур бу сўзларни Шахрисабз волийсидан эшитиб, хон хазратлари олдида келиб, хаммасини арз қилди. Хон жаноблари волий илтимосини қабул айлаб, йўл эҳтиёжи ва харажатини хазинадан бериб юборди. Шахрисабз волииси Бобобек парвоначи Ҳакимбий ўглини баъзи шахсий мулозимлари ва ноиби Жўрабек додхоҳ Каландар эшикоғоси ўгли билан бирга Хўканддан яна бир элчи кўшиб, Тошкандга жунатдилар.

Уларнинг қолган қариндошларини, уруғларини Бобобек парвоначи илтимосига кўра Фарғонада қолдирдилар ва уларнинг мартаба ва мақомларига қараб, хазинадан маош муқаррар қилдилар.

Абдулмалик тўра гозий Самарканд жинироли билан Қаршида жанг қилиб талофотга дуч келгач, Оллох иродаси ила бир муддат Урганж ва Афғонистонда мусофират захматини чекди. У ёқлардан Фарғона мамлакатига келиб, бир неча кун Фарғона хонининг дарборида меҳмон бўлиб, ўз хоҳиши ила Қошғарга ўтиб кетди ва бир неча вақт шу ерда яшади. Кейин Бритонийё Азимага кетди. Маккаи муқаррама зиератига борган мўътабар кишиларнинг айтишларича, фозил амирзода ҳозир Хиндистонда иззату иқром, офият ва саломат маснадида ўтурган эканлар. Ва бу жумлалар ҳам гароииб воқеаларнинг баёни эди ва биз уларни мухтасар ёздик.

Форс-тожик тилидан Шодмон ВОХИД таржимаси

Сайтга Абу Муслим тайёрлади

[1.](#) [2](#) қисмлари